

UNIVERSITATEA BABEȘ – BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE, CIVILIZAȚIE ȘI CULTURĂ

***ORGANIZAREA MILITARĂ ÎN BANATUL
MEDIEVAL, SECOLELE XIV – XVI***

- REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT -

Coordonator științific:
Acad. Prof. Ioan-Aurel Pop

Doctorand:
Kósa Alexandru

- CLUJ-NAPOCA 2018 -

Cuvinte cheie: Banat, fortificații, organizare militară, campanii antiotomane, comiți, Timișoara.

CUPRINS

INTRODUCERE	5
CAPITOLUL I	
Banatul – Toponimie și Cadrul geografic	13
CAPITOLUL II	
Câteva observații privind organizarea administrativ-teritorială a Banatului medieval	21
II. 1. Cnezii bănățeni – rol, obligații, nemulțumiri	25
a. Obligații militare	30
b. Jurisdicția cnezială	33
c. Nemulțumiri ale cnezilor bănățeni	36
II. 2. Comitatele	42
II. 3. Banatul de Severin	48
II. 4. Districtele	58
II. 5. Orașele	61
CAPITOLUL III	
Organizarea și echiparea armatei medievale din Banat	63
III. 1. Legi și decrete militare (finele sec. XIV – sec. XV)	65
III. 2. Organizarea și înzestrarea armatei în vremea lui Iancu de Hunedoara	75
Cavaleria grea	83
Cavaleria ușoară	84
Infanteria	85
Artileria	87
Carele de luptă	88
Marina	90
Meșterii geniști	90
CAPITOLUL IV	
Comandanții militari	92
IV. 1. Filippo Scolari – comite de Timiș, Arad, Cenad, Caraș și Torontal (1404-1426)	94
IV. 2. Iancu de Hunedoara – comite de Timiș și al întregului Banat (1441-1456)	103
IV. 3. Pavel Chinezu – comite de Timiș (1478-1494)	115
IV. 4. Iosa de Som – comite de Timiș (1494-1509)	124

CAPITOLUL V

Sistemul defensiv medieval bănăţean	126
V. 1. Cetăţi de pe centura Dunării	143
V. 2. Cetăţi de interior	154
V. 3. Cetăţi de pe valea Mureşului	167

CAPITOLUL VI

Campanii militare antiotomane conduse de comiţii bănăţeni în secolul al XV-lea	175
VI. 1. Banatul în contextul internaţional central-european la finele secolului al XIV-lea şi în secolul al XV-lea	175
VI. 2. Campanii antiotomane la finele veacului al XIV-lea	178
VI. 3. Campanii bănăţene antiotomane în prima jumătate a veacului al XV-lea	180
VI. 4. Campanii bănăţene antiotomane în a doua jumătate a veacului al XV-lea	206

CAPITOLUL VII

Banatul în secolul al XVI-lea	214
VII. 1. Situaţia Banatului în prima jumătate a secolului al XVI-lea	214
VII. 2. Războiul ţărănesc din 1514 condus de Gheorghe Doja	215
VII. 3. Răscoala ţărănească din 1526-1527 condusă de Iovan Nenada	227
VII. 4. Contextul internaţional la mijlocul secolului al XVI-lea	232
VII. 5. Banatul în anii 1551-1552	236
VII. 6. Situaţia Banatului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea	247

CONCLUZII	255
------------------	-----

BIBLIOGRAFIE	257
---------------------	-----

ANEXE	269
--------------	-----

INTRODUCERE

Lucrarea noastră, *Organizarea militară în Banatul medieval, secolele XIV-XVI*, urmărește să realizeze o imagine monografică a uneia dintre cele mai importante instituții medievale ale regatului Ungariei, armata, în perioada 1387-1552.

Limitele cronologice ale cercetării, relativ convenționale, sunt legate de alegerea lui Sigismund de Luxemburg ca rege al Ungariei în 1387 și cucerirea Timișoarei și a 2/3 din teritoriul Banatului de către otomani în anul 1552.

Intervalul ales pentru cercetare este unul extrem de dens în evenimente și transformări majore de natură politică, militară, economică și confesională.

Încoronarea lui Sigismund ca rege al Ungariei și Croației la 31 martie 1387 vine pe fondul accentuării pericolului otoman la granița regatului. Chiar acest pericol iminent, precum și unele insuccese militare antiotomane de la finele secolului al XIV-lea, au dus la reorganizarea armatei regale prin emiterea unor decrete cu efecte directe asupra Banatului.

Dorim ca prin această teză să evidențiem importanța Banatului în organizarea militară a regatului și totodată valoarea sa strategică din punct de vedere defensiv. Este bine știut faptul că regele Ungariei a acordat o atenție sporită fortificațiilor de pe linia Dunării, direcționând bani, materiale de construcții, dar cel mai important, oameni de valoare, în această parte a regatului. Pentru a putea susține efortul antiotoman, Sigismund a dus o politică de expansiune în centrul Europei, astfel el fiind încoronat rege al Romanilor în 1410. Extinzându-și aria de dominație, avea acces la noi resurse, atât financiare cât și materiale și umane, pentru a putea continua lupta antiotomană la sudul regatului.

Monarhul a fost conștient de importanța Banatului, astfel că sub conducerea sa aici au ajuns Filippo Scolari și apoi cavalerii teutoni. După moartea regelui, Ungaria intră într-o perioadă de conflicte interne, din care iese victorios Iancu de Hunedoara. Acesta este un alt moment important în ceea ce privește instituția armatei. Și guvernatorul Ungariei reformează armata regală, un factor important jucându-l Banatul, atât prin oameni cât și prin sistemul de fortificații. Bun cunoscător al locului, comitele de Timiș se bazează pe sistemul de fortificații pentru salvarea regatului. Aceeași politică de susținere financiară a sistemului defensiv o vom regăsi și la regele Matia, fiul lui Iancu. Prin deciziile sale și prin reformele militare, rolul Banatului este și de această dată scos în evidență.

Limita superioară a cercetării noastre, cucerirea Timișoarei din 1552, a marcat un final dramatic al acestei evoluții a armatei bănățene în cadrul armatei regale. Evenimentul a avut

implicații majore militare, politice, sociale și economice timp de 164 de ani. Pe parcurs ce avansam cu cercetarea, am decis să alocăm câteva pagini situației Banatului după ce a fost cucerit de otomani, astfel că realizăm și o scurtă prezentare a proaspătului înființat vilayet de Timișoara, până la finalul secolului al XVI-lea, când au loc trei încercări eșuate ale creștinilor de a recuceri Timișoara și teritoriul Banatului.

Lucrarea noastră nu își propune în mod prioritar să aducă la lumină informații inedite, ci reprezintă în primul rând o lucrare de interpretare, în intenția de a clarifica, pe cât posibil, problema organizării armatei bănățene și rolul fortificațiilor te pe teritoriul său în cadrul sistemului defensiv al regatului Ungariei. Dorim astfel ca problema organizării militare în Banat să fie impusă în dimensiunile și conotațiile sale reale ca subiect legitim și distinct în istoriografia medievală românească.

Lucrarea se deschide în mod firesc cu o Introducere în cadrul căreia realizăm de asemenea și o incursiune în istoriografia românească și maghiară a temei. După trecerea în revistă a istoriografiei vom realiza o sumară prezentare a celor șapte capitole ale cercetării noastre.

Acest omagiu adus rezistenței antiotomane al bănățenilor în perioada secolelor XIV-XVI, este reflectat în operele câtorva generații de istorici români și străini, începând mai ales cu secolul al XIX-lea. În deceniile din urmă, s-au elaborat lucrări de referință pentru acest subiect, întregind istoriografia națională dedicată problemelor medievale românești. Între acestea, se disting studiile istoricului timișorean Ioan Hațegan, care, alături de cele ale colegilor săi din Cluj-Napoca și Ungaria, formează o istoriografie europeană, la nivel de regiune, valoroasă pentru tinerii cercetători care doresc să aprofundeze problemele pe care le ridică perioada medievală în această parte a Europei.

Prin urmare, metoda noastră de lucru s-a rezumat la cercetarea izvoarelor medievale, diplomatice și narative. Desigur, se impune cunoașterea literaturii de specialitate română și străină, dar bariera lingvistică a reprezentat un impediment în acest sens. Bagajul nostru de cunoștințe a fost îmbogățit cu lecturarea și analizarea unei istoriografii din secolul al XIX-lea până în prezent.

Istoriografia a fost influențată de curente literare, astfel că în secolul al XIX în perioada istoriografiei romantice, Evul Mediu s-a aflat în centrul atenției, lucrările scoțând în evidență tradițiile, folclorul, obiceiurile dar și legendele. A fost urmată de perioada Pozitivistă, în care la bază a stat cercetarea documentului și analiza Evului Mediu bazându-se pe lucrurile precise și faptele concrete. La întretăierea secolelor XIX și XX continuă școala critică, fiind perioada marilor istorici, întărindu-se astfel aspectul științific

al cercetării. Istoriografia din perioada interbelică este una extrem de diversă, bogată și totodată integrată în ritmul istoriografiei europene. În această perioadă istoriografică au fost abordate aproape toate problemele istoriei românilor pe baza unor documente noi și pornind de la principii metodologice diversificate. Este perioada de maxim apogeu a istoriografiei românești care a dat mari nume precum Nicolae Iorga¹, C. C. Giurescu², Gh. Brătianu³, Victor Motogna⁴ toți aceștia dedicând pagini întregi istoriei Banatului și Transilvaniei.

Perioada comunistă cunoaște trei etape istoriografice. Cea mai importantă a fost cea din deceniul al șaselea care a fost caracterizată de o liberalizare sesizabilă cât și de o relaxare a controlului politic. Astfel, cu privire la organizarea militară în Banat și Transilvania, semnificative au fost lucrările istoricilor români Mihail P. Dan⁵, Camil Mureșanu⁶ și Ștefan Pascu⁷.

Tot din această perioadă trebuie amintiți și istoricii maghiari care au scris despre istoria militară a regatului Ungariei, Ervin Liptai⁸, Gyula Kristó⁹, Pál Engel¹⁰, János M. Bak și Béla K. Király¹¹.

Istoricii secolului al XIX-lea sunt cei ce au demarat procesul de editare a surselor privind epoca medievală. În ceea ce privește documentele referitoare la Transilvania și Banat, între 1852-1857, Teleki József¹² a publicat 12 volume de documente atât interne cât și externe din epoca Huniazilor. Această colecție este utilă datorită materialului nepublicat în alte colecții.

¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915 (Ediție nouă, îngrijită de Georgeta Penelea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1989).

² Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II. De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

³ Gheorghe Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, Edit. Enciclopedică, București, 1996.

⁴ A se vedea studiile lui Victor Motogna, *Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea - Epoca lui Sigismund de Luxemburg (1395-1438) și Trecutul românilor în epoca lui Ioan Huniade*, în *Buletin Istoric*, anul XIII, mai-august 1944, al Revistei Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.

⁵ Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”, București, 1974.

⁶ Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Edit. Științifică, 1968, București.

⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei, vol. I-IV*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1971-1989.

⁸ Ervin Liptai (red.), *Magyarország hadtörténete*, I-II, Budapest: Zrínyi, 1984-1985.

⁹ Gyula Kristó, *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.

¹⁰ Pál Engel, *The Realm of Saint Stephen, 895–1526: A History of Medieval Hungary*, London: Tauris, 2001, (*Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*, Ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2006).

¹¹ János M. Bak, Béla K. Király (coord.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Boulder, CO: Social Science Monographs, 1982.

¹² József, Teleki, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I-XII, Pest, 1853-1857.

Documente ce fac referire la același spațiu, transilvănean și bănățean, au fost publicate în colecții generale privind Ungaria medievală, de către: Fejér György¹³ și Wenzel Gusztáv¹⁴.

Documente referitoare la unele orașe și comitate bănățene se regăsesc în publicațiile lui Pesty Frigyes¹⁵.

În secolul XX, după ce de-al doilea război mondial, la inițiativa Academiei Române, s-a trecut la realizarea unei colecții exhaustive de documente interne de pe întreg teritoriul țării. Colecția *Documente privind istoria României* a fost concepută în trei serii, iar documentele referitoare la Transilvania și Banat au fost cuprinse în seria C (Transilvania). Ulterior s-a trecut la o nouă ediție a volumelor tipărite, cuprinzând de această dată și documentele scrise în limba originală (slavă, latină, română, greacă, germană, maghiară), noua colecție fiind numită *Documenta Romaniae Historica*. Acestei colecții i se mai adaugă seria D. *Relații între Țările Române*.

Dintre diplomatările teritoriale, sunt de amintit cele întocmite de Costin Feneșan¹⁶, cu privire la Banat, precum și cel realizat de Adrian Andrei Rusu, Ioan-Aurel Pop și Ioan Drăgan¹⁷.

Informații referitoare la Banat și Transilvania se regăsesc și în documente externe, cum ar fi tratatele încheiate între regii Ungariei cu Imperiul Otoman. Relațiile româno – otomane au dat naștere unei categorii speciale de izvoare – *documentele osmane* – care cuprind diferitele porunci ale Porții adresate domnilor români sau acte în legătură cu livrările de produse, sau cu relațiile comerciale stabilite în cadrul regimului de preemțiune a Porții asupra unor produse ale economiei românești. Documentele osmane, foarte numeroase pentru secolele XVII-XVIII, aduc știri de primă importanță și pentru epoci anterioare. Din seria de *Documente turcești privind istoria României*, apărută sub egida Academiei Române, Mustafa A. Mehmed a publicat 3 volume pentru perioada 1455 – 1812, apărute la București între 1976-1986.

¹³ Fejér György, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I-XI, Budae, 1829-1844.

¹⁴ Gusztáv, Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I-XII, Pesta, 1860-1874.

¹⁵ Pesty Frigyes, *Krasso vármegye története*, I-IV, Budapesta, 1883-1885; Idem, *Temes vármegye és Temesvár város története*, IV/1896, Budapesta; Idem, *A Szörényi Bánság és Szörény Vármegye Története*, I-III, 1877-1878, Budapesta.

¹⁶ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, 1981, Timișoara; Idem, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XV-lea – Documente și extrase*, 2015, Timișoara; Idem, *Diplomatarium Banaticum, vol. I*, 2016, Cluj-Napoca.

¹⁷ Adrian Andrei Rusu, Ioan-Aurel Pop și Ioan Drăgan, *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, 1989, Cluj-Napoca.

Eudoxiu Hurmuzaki¹⁸ a obținut un număr însemnat de documente externe pe care le-a grupat într-o culegere de documente.

În ceea ce privește izvoarele narative transilvănene din secolul al XVI-lea, acestea sunt mai numeroase și manifestă de multe ori interes pentru problemele social-economice. Sub influența culturii umaniste, ele sunt scrise de cele mai multe ori în limba latină, cum este și cazul operei lui Nicolaus Olachus¹⁹.

Din cadrul izvoarelor narative externe care fac referire la Banat și Transilvania, amintim *Cronicile turcești* și *Cronicile maghiare*.

Cronicile osmane au fost grupate în colecția *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, în cadrul căreia s-au publicat trei volume, din care amintim volumul I – *secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea* – întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed, publicat la București în 1966. Știrile din izvoarele osmane sunt de cea mai mare importanță pentru istoria politică și militară a Țărilor Române în secolele XIV-XVI.

Cronicile maghiare sunt esențiale pentru istoria României și îndeosebi pentru Transilvania și Banat. Pentru secolul al XIV-lea trebuie menționată *Chronicum pictum Vindobonense*²⁰; informații prețioase referitoare la secolul al XV-lea se regăsesc în compilația lui Thuróczi²¹ și opera istoriografului italian al lui Matia Corvin, Antonio Bonfini²². Dintre izvoarele narative maghiare ale secolului al XVI-lea este de menționat lucrarea lui Anton Verancsics²³. Opera sa este o largă relatare a evenimentelor care au urmat bătăliei de la Mohács până pe la mijlocul secolului.

Relațiile de călătorie constituie o categorie specială de izvoare narative, derulate încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Acestea oferă informații foarte variate, privind unele aspecte geografice, schimburile comerciale, înfățișarea satelor și a orașelor, viața de curte, monumente etc. Cu secolul al XV-lea și, mai ales, cu cel de-al XVI-lea, relațiile călătorilor străini devin un izvor prețios de informație, care completează și luminează izvoarele propriu-zis documentare. Importanța mărturiilor străine ca izvor

¹⁸ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, (Culese, adnotate și publicate de Densușianu Nicolae), București, 1888-1911.

¹⁹ *Umanistul Nicolaus Olachus (Nicolae Românul, 1493-1568)*, *Texte Alese*, Studiu introductiv și note I.S. Firu, Corneliu Albu, Edit. Științifică, București, 1968.

²⁰ *Chronicum pictum Vindobonense în România în izvoarele medievale*, redactat de G. Popa-Lisseanu, București, 1939.

²¹ Janos Thuróczy, *Chronica Hungarorum*, Brno, 1488.

²² Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel, 1568, ed. uzuală, Buda, 1774.

²³ Anton Verancsics, *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni historia* în *Monumenta Hungariae Historica Scriptores*, II, 1857, Pesta.

istoric a făcut ca în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” să se inițieze, în 1954, o vastă colecție de *Călători străini despre Țările Române*, în mai multe volume.

În ultimele două decenii ale secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, academicianul Ioan-Aurel Pop reușește să sintetizeze problemele esențiale ale luptei antiotomane ale românilor transilvăneni, maramureșeni, bihoreni și bănățeni, ridicând astfel cercetarea acestei perioade la un nivel superior predecesorilor.

Cercetătorul timișorean, Ioan Hațegan, a publicat mai multe studii și volume dedicate acestei probleme, devenită astfel cunoscută istoriografiei românești.

Lucrarea noastră este concepută să conțină un număr de șapte capitole care să acopere întreaga problematică bănățeană, de la cadrul geografic, organizare administrativ – teritorială, organizarea și înzestrarea armatei medievale bănățene, conducătorii militari și politici, sistemul de apărare și campaniile antiotomane din secolele XV și XVI, până la organizarea vilayetului de Timișoara.

După prezentarea istoriografiei temei noastre, lucrarea continuă cu capitolului I, unde ne-am propus să realizăm o evoluție a toponimiei Banatului, iar mai apoi prezentarea fundalului istoric și arealul geografic în care se desfășoară evenimentele secolelor XIV-XVI.

În capitolul al II-lea am dorit să realizăm o scurtă prezentare a formei de organizare administrativ-teritorială a Banatului. Tot aici am dorit să evidențiem rolul avut de cnezii bănățeni în angrenajul armatei bănățene și regale, totodată și nemulțumirile acestora legate de obligații și nedreptățile pricinuite de anumiți mari nobili. Pentru a observa aceste probleme, am coborât limita inferioară a cercetării până la începutul secolului al XIV-lea. Am considerat oportun să prezentăm comitatele Banatului medieval, districtele cât și orașele aflate aici.

Cercetarea noastră continuă cu următorul capitol unde intrăm în detaliu în ceea ce privește organizarea militară în Banat. Am supus analizei armata din vremea lui Iancu de Hunedoara. Tot aici, în cadrul primului subcapitol am dorit să prezentăm legile și decretele militare de la finalul secolului al XIV-lea și până la începutul secolului al XVI-lea, care au reușit să reformeze armata regatului în vederea susținerii continue a efortului antiotoman.

În cadrul capitolului IV al cercetării noastre, am dorit să evidențiem geniul militar și politic al conducătorilor Banatului în secolul al XV-lea. Am realizat un portret al fiecărui mare conducător, de unde au reieșit și calitățile lor care i-au făcut persoane de prim rang în cadrul regatului medieval al Ungariei.

Un amplu capitol a fost dedicat sistemului defensiv gândit pe teritoriul Banatului, inițiat de florentinul Filippo Scolari și finalizat de Pavel Chinezu. Ne-am propus realizarea unei recensământ al fortificațiilor de pe teritoriul Banatului, din antichitate și până în secolul XX, rezultând un număr de 175 fortificații. S-a realizat o enumerare a tuturor tipurilor de fortificații, materialele de construcții, iar mai apoi am procedat la analizarea fortificațiilor, pe care noi le-am considerat cele mai reprezentative pentru perioada secolelor XIV-XVI. Astfel am reușit să surprindem sistemul defensiv gândit pe trei centuri: centura Dunării, cea de interior și cea de pe valea Mureșului, toate fiind conduse din cetatea Timișoarei. Din numărul mare de documente se va observa importanța pe care le-au acordat-o monarhii Ungariei acestui sistem defensiv bănățean.

Următorul capitol, al VI-lea, își propune să realizeze o prezentare cronologică a evenimentelor militare care au marcat Banatul în întreg secolul al XV-lea. Pentru înțelegerea acțiunilor conducătorilor militari, am considerat necesar să realizăm și o prezentare a contextului internațional în care se afla regatul Ungariei. Campaniile antiotomane le-am grupat în trei perioade: prima perioadă la finalul secolului al XIV-lea, când oficial Sigismund de Luxemburg reușește să inițieze, împreună cu domnul muntean, Mircea cel Bătrân, un bloc comun român antiotoman. A doua perioadă reprezintă acțiunile antiotomane întreprinse de comiții de Timiș, Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara. Această perioadă se încheie în anul 1456, o dată cu respingerea otomanilor la Belgrad. Ultima perioadă prezintă cronologic acțiunile întreprinse de Pavel Chinezu. La finalul acestui capitol putem observa elementul comun al tuturor comiților de Timiș în lupta antiotomană, și anume adoptarea tacticii ofensive, atacarea inamicului în afara teritoriului regatului.

Capitolul final al cercetării noastre, își propune să prezinte Banatul în secolul al XVI-lea măcinat de conflicte interne, care vor avea urmări directe catastrofale pentru regatul medieval al Ungariei. Și de această dată am opinat că este necesar să realizăm o contextualizare internațională a Banatului. Pe fondul neînțelegerilor între marii nobili (magnați) și micii nobili care trebuiau să îndeplinească toate sarcinile militare, tensiunile au crescut, iar cruciada antiotomană din anul 1514 a degenerat într-un război țărănesc. Consecințele războiului au fost catastrofale pentru soarta regatului medieval al Ungariei. O altă mișcare anti-nobiliară din prima jumătate a secolului al XVI-lea a tulburat și mai mult situația Banatului și a Ungariei.

După prezentarea situației Banatului în prima jumătate a secolului al XVI-lea, am considerat necesar să prezentăm și situația internațională de la mijlocul secolului. Aceasta este

de o maximă importanță pentru Banat, pentru că evenimentele anilor 1551 și 1552 vor schimba soarta Timișoarei și a 2/3 din Banat pentru 164 de ani.

Cei doi ani de la mijlocul secolului al XVI-lea au reprezentat o bornă în istoria acestui teritoriu. După cucerirea cetății Timișoara, noua administrație și conducere militară impune valorile musulmane, transformând teritoriul într-un vilayet ce-și avea centrul administrativ și militar la Timișoara.

În finalul acestor considerații introductive, dorim să menționăm că pentru realizarea acestei lucrări am primit sprijinul și ajutorul mai multor oameni de știință, cercetători, prieteni și instituții.

În primul rând îi vom mulțumi magistrului nostru, domnului profesor Ioan-Aurel Pop, fără sprijinul căruia suntem foarte conștienți că nu am fi reușit să realizăm această lucrare. Acceptarea temei de cercetare, susținerea și îndrumarea domniei sale sunt lucruri pe care nu avem cum să le răsplătim.

Recunoștința noastră se îndreaptă spre distinșii istorici medievști, precum Ioan Hațegan, regretatul Dumitru Țeicu, soții Costin și Cristina Feneșan, Ligia Boldea, soții Magina Adrian și Livia, Adinel Dincă, Sorin Bulboacă și alții, care ne-au ajutat să înțelegem mai bine situația militară a Banatului și astfel să finalizăm cercetarea propusă.

Totodată se aduc mulțumiri colegului Ferenc-Pall Szabó, pentru ajutorul neconținut acordat.

Nu în ultimul rând aducem mulțumiri Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu” din cadrul Academiei Române filiala Timișoara, Bibliotecii Academiei Române din Timișoara, Bibliotecii Central Universitară „Eugen Todoran” din Timișoara, Bibliotecii Central Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Muzeului Național al Banatului din Timișoara, Muzeului Banatului Montan din Reșița și tuturor celor care au făcut posibilă realizarea cercetării noastre.

CONCLUZII

La finalul cercetării noastre asupra problematicei organizării militare din Banat, în special, și din regatul medieval al Ungariei în general, în intervalul propus 1387-1552, se impune să reluăm sintetic și, poate mai nuanțat și apăsător câteva constatări și judecăți care au reieșit, de altfel, cu destulă pregnanță din expunerea capitolelor de până aici.

Titlul însuși al lucrării noastre ține să afirme explicit importanța militară deținută de Banat în perioada cercetată. Pe baza celor spuse în decursul lucrării noastre, rezultă situarea Banatului ca teritoriu strategic bine definit în cadrul regatului Ungariei.

Instituția armatei în decursul perioadei medievale a cunoscut o continuă îmbunătățire și dezvoltare. Desfășurarea evenimentelor de la finele secolului al XIV-lea, avansarea otomană până la granițele regatului Sfântului Ștefan, au avut drept consecință elaborarea de noi legi și decrete militare. Acestea au fost luate ca răspuns la continua provocare otomană. Banatul, parte integrantă a regatului Ungariei, a fost direct vizat de deciziile adoptate în urma dietelor regale.

Iminentul pericol otoman la adresa creștinătății, a făcut ca monarhii unguri să-și îndrepte privirea spre teritoriul Banatului, și să încerce să construiască aici un sistem de fortificații care să oprească, sau să încetinească expansiunea otomană. Chiar acest fapt a evidențiat importanța Banatului în cadrul sistemului defensiv al regatului.

Cercetarea noastră a reușit, prin capitolele prezentate, să reliefeze importanța acestei zone de graniță a regatului în cadrul organizării militare, dar și a sistemului defensiv. Monarhii Ungariei, începând cu Sigismund de Luxemburg și terminând cu regii dinastiei de Jagello, au fost conștienți că fără sistemul de fortificații de pe teritoriul Banatului, Ungaria și Europa creștină ar fi fost în pericol de a fi invadate de otomani. Astfel, așa cum am putut observa din seria de documente, regii au fost interesați să trimită bani, materiale de construcții, și resurse umane pentru a asigura o zonă tampon bine fortificată și militarizată.

Totodată din cercetarea noastră reiese și importanța factorului uman. Astfel, ajunge să conducă comitatul Timiș și tot Banatul, la începutul anului 1405 un florentin, om de încredere a regelui Sigismund. Acesta este cel ce gândește sistemul de fortificații din Banat, considerând că pentru o bună protecție a regatului, acesta trebuia desfășurat pe trei inele. Prima centură de apărare este formată din fortificațiile de pe linia Dunării, continuată apoi cu centura de interior și terminând cu a treia centură, cea de pe râul Mureș.

Tot aici, în Banat, la Timișoara își va avea sediul și Iancu de Hunedoara. Analiza armatei lui Iancu de Hunedoara a evidențiat rolul jucat de cnezii bănățeni în angrenajul militar general. Mulți dintre ei vor fi înnobilați, drept răsplătă pentru efortul și sacrificiul adus în lupta antiotomană. Iancu de Hunedoara a reușit, prin reformele militare, să creeze o armată capabilă să se lupte, probabil cu cea mai puternică armată a lumii, cea otomană.

Am reușit totodată, prin expunerea realizată, să evidențiem geniul militar al acestor conducători de oști. Un alt mare comite de Timiș, care a definitivat sistemul defensiv al regatului Ungariei, este Pavel Chinezu. Prezentarea cronologică a evenimentelor în care a fost

implicat ne-a evidențiat faptul că nu a suferit nicio înfrângere în luptele sale antiotomane. În urma morții sale, conducerea Banatului este luată, de ultimul mare comite de Timiș, Iosa de Som.

Ceea ce ne-am propus a fost ca prin analiza documentelor vremii să reliefăm importanța funcției de comite de Timiș, acesta ocupând a treia funcție în regat după voievodul Transilvaniei și palatinul regal.

Așa cum am putut observa, în secolul al XVI-lea mișcările țărănești care se desfășoară și pe teritoriul Banatului, influențează negativ efortul de luptă antiotoman. Acest fapt se va desăvârși în august 1526, când turcii înving oastea regală ungară. Consecința acestei înfrângeri a fost dezintegrarea regatului și începerea luptei pentru coroană. Chiar această luptă va pecetlui soarta Banatului, care 2/3 va fi cucerit în vara anului 1552 și timp de 164 de ani va fi sub stăpânire otomană.

Conchidem prin a afirma că cercetarea rămâne deschisă, problematica organizării militare în Banatul medieval lăsând loc de noi interpretări și abordări.

BIBLIOGRAFIE

I. PERIODICE

1. Acta Musei Napocensis (Acta MN)
2. Administrație Românească Arădeană
3. Analele Banatului
4. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj
5. Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”, Cluj-Napoca
6. Banatica
7. Buletin Istoric, Timișoara
8. Patrimonium Banaticum
9. Rad Vojevodanskih Muzeja, Voivodina (RVM)
10. Revista Arhivelor
11. Revista de Istorie
12. Studii și comunicări de etnografie-istorie, Caransebeș
13. Studii de istorie a Banatului, Timișoara (StiB)
14. Tibiscum
15. Ziridava

16. Történelmi és Régészeti Ertésítő Temesvár (TRET)

17. Történelmi Tár

II. ARHIVE, EDIȚII DE DOCUMENTE ȘI CRONICI, ALTE IZVOARE

1. Arhiva Națională Maghiară – Magyar Országos Levéltár (MOL) (versiunea online)
2. Bell, Mathias, *Comitatul Timișului*, Traducere din limba latină: Loredana Milincu, Ediție îngrijită de: Ioan Hațegan, Edit. Artpress/Banatul, Timișoara, 2015.
3. Bonfini, Antonio, *Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel, 1568, ed. uzuală, Buda, 1774.
4. Csánki, Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában*, I-IV, Budapest, 1890-1913 (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/>)
5. *Călători străini despre Țările Române*, vol. III/1971, vol. VI/1976, vol. VIII/1983, București.
6. Chalcocondil, Laonic, *Expuneri Istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, 1958.
7. *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar (1000-1526)* (<http://mek.oszk.hu/01300/01396/html/>)
8. *Cronici turcești privind Țările Române*, Extrase vol. I, sec. XV – mijlocul sec. XVII, volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966.
9. Densușianu Nicolae, (colecția Hurmuzaki), *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I-XV, București, 1888-1911.
10. *Documente Turcești privind istoria României*, vol. I, 1455-1774, întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, 1976.
11. *Documente privind Istoria României. Veacul XI, XII și XIII C.* Transilvania. Vol. I. (1075-1250), 1951.
12. *Documenta Romaniae Historica*, seria C. Transilvania, vol. X-XIII, 1977-1994.
13. *Documenta Romaniae Historica*, seria D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), București, 1977.
14. Elemér, Malyusz, *Zsigmondkori oklevéltár II (1400-1410), Első rész (1400-1406)*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II Forráskiadványol 3, Budapest, 1956.
15. Fejér, György *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, tomul X, vol. VI (1418-1428)*, Buda, 1844.
16. Feneșan, Costin, *Documente Medievale Bănățene (1440-1653)*, Edit. Facla, Timișoara, 1981,

17. Feneșan, Costin *Cavalerii Teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în Prima Jumătate a secolului al XV-lea, Documente și Extrase*, Edit. Cosmopolitan-Art, Timișoara, 2015.
18. Feneșan, Costin, *Diplomatarium Banaticum, vol. I*, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2016
19. Frigyes, Pesty, *Temes megyei főispánjai, a temesvári pasák és tartomány elnökök*, Buda, 1863.
20. Frigyes, Pesty, *A Temesi Bánság Elnevezésének Jogosulatlansága*, Nyomatott Emich G. Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
21. Frigyes, Pesty, *A Szörenyi Bánság és Szörenyi vármegye története*, I-III, Budapest, 1878.
22. Frigyes, Pesty, *Krassó vármegye története*, I-IV, Budapest, 1882-1884.
23. Grisellini, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traduce și note de Costin Feneșan, Edit. Facla, Timișoara, 1984.
24. Hatvány, Mihály, *Magyar történelmi okmánytár a brusseli országos levéltár és a burgundi könyvtár*, II, 1538-1553, Pesta, 1858.
25. *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, vol. I (1402-1473) (ediție A.A Rusu, I.-A. Pop, I. Drăgan), Cluj-Napoca, 1989.
26. *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, ediderunt Antonius Fekete Nagy, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi, Budapest, 1979.
27. Ortway, Tivadar, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, I/1896, Bratislava.
28. Popa-Lisseanu, G., *România în izvoarele medievale*, București, 1939.
29. Popescu-Spineni, Marin, *România în Izvoare geografice și cartografice – Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978.
30. Teleki, József, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I-XII, Pest, 1853-1857.
31. Tonciulescu, Paul Lazăr, *Cronica Notarului Anonymus Faptele Ungurilor* (traducere de pe fotocopia originalului de la Viena), Edit. Miracol, București, 1996.
32. Thuróczy, Janos, *Chronica Hungarorum*, Brno, 1488.
33. *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul, 1493-1568), Texte Alese*, Studiu introductiv și note I.S. Firu, Corneliu Albu, Edit. Științifică, București, 1968.
34. Verancsics, Anton, *De rebus gestis Hungarorum ab inclinationeregni historia* în *Monumenta Hungariae Historica Scriptores*, II, 1857, Pesta.
35. Wenzel, Gusztáv, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I-XII, Pesta, 1860-1874.

36. *A Zichy és vásonkeői grof Zichy-család idősb ágánok okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zichy et Vasonkeo. X*, ed. Kamerer Ernő, Budapest, 1907. *A Zichy és vásonkeői grof Zichy-család idősb ágánok okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zichy et Vasonkeo. XI*, ed. Kamerer Ernő-Döry Ferencz, Budapest, 1915.

III. DICȚIONARE, ENCICLOPEDII, REPERTORII

1. *Dicționarul toponimic al Banatului, vol. I-VIII*, Timișoara, 1985-1989.
2. Hațegan, Ioan, *Dicționar istoric al așezărilor din Banat, sec. XI – XX. Atestări documentare și cartografice*. Editura Artpress/Banat, Timișoara, 2013.
3. Sachelarie, Ovid; Stoicescu, Nicolae (coordonatori), *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Editura Academiei RSR, București 1988.
4. Suci, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I/1967, II/1968, București.

IV. ISTORIOGRAFIE

A. SINTEZE

1. Benea, Doina, *Istoria Banatului. Antichitatea*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Edit. Academiei Române, București, 2016.
2. Ciulei, Gheorghe; Ciulei G. Gheorghe, *Dreptul românesc în Banatul medieval*, Edit. Banatica, Reșița, 1997.
3. Dudaș, Vasile (coordonator), *Din cronologia județului Timiș, Ediția a 2-a*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 2006.
4. Engel, Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*, Ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2006.
5. Giurescu, C. Constantin, Giurescu, Dinu C., *Istoria românilor*, vol. II. De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
6. Giurescu, Dinu C. (coordonator), *Istoria României în date*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Edit. Enciclopedică, București, 2010.
7. Hațegan, Ioan, *Cronologia Banatului – Vilayetul de Timișoara 1552-1716*, Edit. Banatul/Artpress, Timișoara, 2005.
8. Hațegan, Ioan; Boldea, Ligia; Țeicu, Dumitru, *Cronologia Banatului, volumul II, partea I, Banatul între 934-1552*, Edit. Banatul/Artpress, Timișoara, 2007.

9. Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915 (Ediție nouă, îngrijită de Georgeta Penelea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1989).
10. *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Edit. Militară, București, 1986.
11. *Istoria Românilor*, vol. IV, Edit. Enciclopedică, București, 2001 (Tratat).
12. Kristó, Gyula, *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.
13. Liptai, Ervin (red.), *Magyarország hadtörténete*, I-II, Budapest: Zrínyi, 1984-1985.
14. Pascu, Ștefan (coordonator), *Istoria Medie a României, partea I (sec. X-lea – sfârșitul sec. al XVI-lea)*, Edit. Didactică și Pedagogică, București 1966.
15. Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei, vol. I – IV*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1971 – 1989.
16. Pop, Ioan-Aurel, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.
17. Pop, Ioan-Aurel, *Istoria României. Transilvania, vol. I*, Edit. „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997.
18. Pop, Ioan-Aurel; Năgler, Thomas (coordonatori), *Istoria Transilvaniei. Vol. I (până la 1541)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003.
19. Pop, Ioan-Aurel; Năgler, Thomas; András, Magyari, *Istoria Transilvaniei. Vol. II (de la 1541 până la 1711)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007.
20. Pop, Ioan-Aurel; Bolovan, Ioan, *Istoria Transilvaniei*, Edit. Eikon, Cluj-Napoca, 2013.

B. MONOGRAFII, EDIȚII CRITICE, CULEGERI DE STUDII

1. Andea, Avram, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Edit. Banatica, Reșița, 1996.
2. Achim, Viorel, *Banatul în evul mediu: Studii*, Edit. Albatros, București, 2000.
3. Bak, János M.; Király, Béla K. (coord.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Boulder, CO: Social Science Monographs, 1982.
4. *Banat-Europa: Istorie și cultură*, (coord. Iosif Ionel Toma, Alin Cristian Scridon, Viorel Dorel Cherciu), Edit. Mirton, Timișoara, 2015.
5. *Banat-Europa: Istorie și cultură*, (coord. Alin Cristian Scridon), Jate Press, Seghed, 2017.
6. Boldea, Ligia, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu genealogic*, Edit. Banatica, Reșița, 2002.
7. Borovszky, Samu, *Temes Vármegye*, Budapest, 1911.

8. Brătianu, Gheorghe, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, Edit. Enciclopedică, București, 1996.
9. Bulboacă, Sorin, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului (1552-1658)*, vol. I, Edit. „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2011.
10. Ciobanu, Tiberiu, *Oștile române și cruciadele antiotomane – De la Nicopole la Belgrad (1396 – 1456)*, Edit. Excelsior Art, Timișoara, 2002.
11. Clot, André, *Mahomed al II-lea cuceritorul Bizanțului*, Edit. Artemis, București, 1993.
12. Colonel Nicolau T., *Ioan Huniade Corvin (Din istoria românilor ardeleni)*, Tipografia Marelui Stat Major, București, 1925.
13. Dan, Mihail P., *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”, București, 1974.
14. Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Edit. Enciclopedică, București, 2000.
15. Feneșan, Cristina, *Vilayetul Timișoara (1552-1716)*, Edit. Ariergarda, Timișoara, 2014.
16. György, Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapesta, 1987.
17. Hațegan, Ioan, *Pavel Chinezu*, Edit. Helicon, Timișoara, 1994.
18. Hațegan, Ioan, *Filippo Scolari – Un condotier italian pe meleaguri dunărene*, Edit. Mirton, Timișoara, 1997.
19. Hațegan, Ioan, *Habitat și populație în Banat (sec. XI – XX)*, Edit. Mirton, Timișoara, 2003.
20. Hațegan, Ioan, *Prin Timișoara de odinioară – De la începuturi până la 1716*, Edit. Artpress Timișoara, 2006.
21. Hațegan, Ioan, *Timișoara în evul mediu*, Edit. Banatul, Timișoara, 2008.
22. Hațegan, Ioan; Pârșe, Maria-Carmen, *Din vremea lui Dracula. Feciorul morarului din Satchenez*, Edit. Banatul, Timișoara, 2008.
23. Hațegan, Ioan; Kósa, Alexandru, *Banatul în lupta antiotomană*, Edit. Artpress/Banatul, Timișoara, 2014.
24. Holban, Maria, *Din cronica relațiilor româno – ungare în secolele XIII – XIV*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.
25. Iambor, Petru, *Așezări fortificate din Transilvania (secolele IX-XIII)*, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005.
26. *Istorie și cultură în Banat*, (coord. Alin Cristian Scridon, Viorel Dorel Cherciu), Edit. Brumar, Timișoara, 2013.

27. *Istorie și cultură în Banat*, (coord. Iosif Ionel Toma, Alin Cristian Scridon, Viorel Dorel Cherciu), Edit. Waldpress, Timișoara, 2014.
28. Karacsonyi János, *Szent Ferencz rendjének története Magyarorságon*, Budapesta, I/1922, II/1924.
29. Kristó Gyulo, *A vármegyék kialakulása Magyarorságon*, Budapesta, 1988.
30. Lendvai, Paul, *Ungurii, Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, ediția a III-a, Edit. Humanitas, București, 2013.
31. Maggiorotti L.A., Banfi Florio, *Le fortezze di Timisvar e di Lipova în Transilvania*, extras din „Atti dell’istituto di Archittetura Militare”, fasc. II, Roma, f.a.
32. Milleker, Felix, *A törököknek első betöréséi Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert Királyok idejében és Keve és Krassó varmegyék megszűnése*, Timișoara, 1914.
33. Mureșan, Camil, *Iancu de Hunedoara*, Edit. Științifică, 1968, București.
34. *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség*, (coord. Diaconescu, Marius), Edit. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997.
35. Ottendorf, Henrik, *De la Viena la Timișoara, 1663*, Studiu introductiv, note științifice și glosar: Ioan Hațegan, Edit. Artpress/Banatul, Timișoara, 2006.
36. Pall, Francisc, *Românii și cruciada târzie*, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2003.
37. Papo, Gizella Nemeth; Papo, Adriano, *Pippo Spano, Un eroe antiturco antesignano del Rinascimento*, Edizioni della Laguna, Mariano del Friuli, 2006.
38. Pop, Ioan-Aurel, *Instituții Medievale Românești – adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în sec. XIV – XVI*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
39. Pop, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii din Transilvania în sec. IX-XIV, Geneza statului medieval în Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996.
40. Pop, Ioan-Aurel, *Românii și România – o scurtă istorie*, Edit. Fundației Culturale Române, București 1998.
41. Pop, Ioan-Aurel, *Națiunea română medievală: Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998.
42. Pop, Ioan-Aurel, *„Din mâinile valahilor schismatici...” Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII – XIV)*, Edit. Litera, București, 2011.
43. Popoviciu, George, *Istoria Românilor Bănățeni*, Edit. Autorului, Lugoj, 1904
44. Rezachevici, Constantin, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană, secolele XIV-XVI, Evoluția unui concept în contextul vremii*, Edit. Albatros, București, 2001.

45. Rusu, Adrian Andrei, *Ioan de Hunedoara și Românii din vremea lui – studii*, Edit. Presa Universitară, Cluj-Napoca, 1999.
46. Rusu, Adrian Andrei, *Castelarea Carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2005.
47. Szakály, Ferenc; Scholz, László, *Bernardo de Aldana Magyarországi Hadjárata (1548 – 1552)*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
48. Ștefănescu, Ștefan, *Bănia în Țara Românească*, Editura Științifică, București, 1965.
49. Țeicu, Dumitru, *Banatul Montan în evul mediu*, Editura Banatica, Timișoara, 1998.
50. Țeicu, Dumitru, *Cetăți medievale din Banat*, Editura Cosmopolitan-Art, Timișoara, 2009.
51. Teke, Zsuzsa, *Hunyadi János és Kora*, Gondolat, 1980.

C. STUDII ȘI ARTICOLE

1. Achim, Viorel, *Istoria unei provincii de frontieră: Banatul de Severin în secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de români*, editor A. A. Rusu, 2006, p. 31-59.
2. Achim, Viorel, *Districtul Comiat. Contribuție la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în *Analele Banatului*, S.N., Arheologie-Istorie, II/1993, p. 245-259.
3. Achim, Viorel, *Despre vechimea și originea banatului de Severin*, în *Revista Istorică*, S.N., V/1994, nr. 3-4, p. 233-247.
4. Achim, Viorel, *Locul ordinului teuton în istoria Banatului de Severin*, în *Banatica*, XXIV/II/2014, Reșița, p. 37-46.
5. Andea, Avram, *Obligațiile militare ale cnezilor din Banat și rivalitatea Ungariei cu Bulgaria și Imperiul Otoman în secolele XIV – XV*, în *Banatica*, XIII/2/1995, Reșița, p. 5-24.
6. Binder, Pavel, *Localizarea districtului român bănățean Cuiеști, o veche organizație a populației băștinașe*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, VII/1964, p. 311-325.
7. Binder, Pavel, *Contribuții la geografia istorică a Banatului de Severin*, în *Studii Revista de Istorie*, 21/4/1968, București, p. 625-639.
8. Boldea, Ligia, *Veleități și oportunități ale nobilimii bănățene în vremea lui Sigismund de Luxemburg*, în *Banatica*, XVIII/2008, Reșița, p. 197-221.
9. Boldea, Ligia, *Nobili și cnezi bănățeni – noi reflecții asupra unor mutații sociale (1350 – 1450)*, în *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie, XVI, 2008, p. 137-154.
10. Boldea, Ligia, *Particularități ale statutului social-juridic al nobililor români bănățeni (sec. XIV – XV)*, în *Banatica*, XVI/II/2003, Reșița, p. 7-19.

11. Boldea, Ligia, *Mărturii asupra cnezilor din Banatul medieval de câmpie (secolul XIV – prima jumătate a secolului XV)*, în *Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie, XIX*, 2011, p. 267-284.
12. Böhm, Lénard *Történelem – régészeti talmányok az Al – Duna hajdani erődítéseiről*, în *TRET, VI*, 1880, p. 64-72.
13. Boleszny, Antal, *Ad Mediam, Miháld és Mehádie története*, în *TRET, XIV*, 1884, p. 74.
Duzinchevici, Gheorghe, *Despre mișcarea condusă de Țarul Iovan (1526 – 1527)*, în *Studii. Revista de istorie, IX*, nr. 6, 1956.
14. Engel, Pál, *Hunyadi pályakezdése (Începuturile carierei lui Iancu de Hunedoara)*, în *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség*, Edit. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 91-107.
15. Feneșan, Costin, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Banatica, II/1973*, Reșița, p. 157-163.
16. Feneșan, Costin, *Raguza (Dubrovnik) și Banatul în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Revista Arhivelor*, anul LVI, XLII, II/1979, pp. 186-191.
17. Feneșan, Costin, *Districtul românesc Mehadia la sfârșitul secolului al XIV-lea*, în *Banatica, V/1979*, Reșița, p. 265-275.
18. Feneșan, Costin, *Un proces de proprietate în districtul românesc Bârzava la mijlocul secolului al XV-lea*, în *Studii și comunicări de istorie, III/1979*, p. 289-301.
19. Girić, Milorad, *Severini Banat, sakrali objekti i nekropole 10-15 veka*, în *RMV, 37-39/1995-1996*, p. 123-139;
20. Glück, Eugen, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava, VI/1976*, Arad, p. 89-116.
21. Glück, Eugen, *Considerații privind izvoarele istorice scrise, referitoare la ducatul lui Ahtum (prima jumătate a secolului al XI-lea)*, în *Ziridava, XI/1979*, Arad, p. 243-279.
22. Glück, Eugen, *Date noi cu privire la prezența cavalerilor teutoni la frontiera Banatului (1429-1437)*, în *Revista Istorică, S.N. 3*, nr. 7-8/1992, București, p. 783-792.
23. Hațegan, Ioan, *Pippo Spano și lupta antiotomană în Banat în primele decenii ale secolului al XV-lea*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, vol. II, Caransebeș, 1977, p. 389 – 402.
24. Hațegan, Ioan, *Banatul și începutul luptei antiotomane (1389 – 1426). Rolul lui Filippo Scolari*, în *Revista de Istorie, București, XXXI*, nr. 6, 1978, p. 1026–1039.
25. Hațegan, Ioan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului (1429-1435)*, în *Tibiscum, V*, Timișoara, 1979, p. 191-196.

26. Hațegan, Ioan, *Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara, promotori ai latinității Românilor în conștiința europeană a secolului al XV-lea*, în *Acta MN*, Cluj-Napoca, XVIII, 1981, p. 163–169.
27. Hațegan, Ioan; Savulov, Lucia, *Banatul Medieval*, în *Analele Banatului*, S.N., V/1997, Timișoara, p. 182-207.
28. Hațegan, Ioan, *Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice și militare a unui ținut într-un an de răscruce al istoriei sale*, în *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség*, Edit. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 152-176.
29. Hațegan, Ioan, *Banatul în fața cuceririi otomane 1551-1552, Repere cronologice*, în *Patrimonium Banaticum*, IV/2005, Timișoara, p. 149-170.
30. Houxley, Norman, *Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456*, în *Crusading in the Fifteenth Century; Message and Impact*, Palgrave Macmillan, 2004, p. 94-115.
31. Motogna, Victor, *Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea - Epoca lui Sigismund de Luxemburg (1395-1438)* în *Buletin Istoric*, anul XIII, mai-august 1944, al Revistei Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
32. Motogna, Victor, *Trecutul românilor în epoca lui Ioan Huniade*, în *Buletin Istoric*, anul XIII, mai-august 1944, al Revistei Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
33. Knauz Nándor, *Az 1397-ki orságggyülés végzeménye*, în *Magyar Történelmy Tár*, III, Pesta, 1857, p. 189-242.
34. Kósa, Alexandru, *Elite militare în Banat, secolele XIV-XVI*, în *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură*, VI, Edit. Accent, Cluj-Napoca, 2012, p. 54-59.
35. Kósa, Alexandru; Hațegan, Ioan, *Sistemul de fortificații mureșene în Evul Mediu*, în *Administrație Românească Arădeană , Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, p. 18-30.
36. Kósa, Alexandru, *Câteva observații privind organizarea administrativă în Banatul medieval*, în *Administrație Românească Arădeană – Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire, Volumul VII*, Colecția Slaviciana – serie nouă, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, p. 15-20.
37. Kósa, Alexandru, *Armamentul armatei medievale din Banat*, în *Istorie și cultură în Banat*, Edit. Brumar, Timișoara 2013, p. 96-105.
38. Kósa, Alexandru, *Campanii militare conduse de comiții bănățeni în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, p. 24-36.

39. Kósa, Alexandru, *Banatul în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Istorie și Cultură în Banat*, Edit. Waldpress, Timișoara, 2014, p. 171-236.
40. Kósa, Alexandru, *Banatul în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Administrație Românească Arădeană, Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Vasile Goldiș, University Press, Arad, 2014, p. 48-64.
41. Kósa, Alexandru, *Banatul – Cadrul geografic*, în *Banat-Europa: Istorie și cultură*, Edit. Mirton, Timișoara, 2015, p. 57-75.
42. Kósa, Alexandru, *Legi și decrete militare în Banatul medieval (finele sec. XIV – sec. XV)* în *Administrație Românească Arădeană – Studii și comunicări din Banat-Crișana. Volumul X*, Colecția Slaviciana – serie nouă, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, p. 47-60.
43. Kósa, Alexandru, *Organizarea armatei lui Iancu de Hunedoara*, în *Morisena – Revistă de cultură istorică*, Anul III, Nr. 1(9)/2018, Cenad, 2018, p. 10-13.
44. Petrovics, István, *John Hunyadi, defender of the southern borders of the medieval kingdom of Hungary*, în <http://banatica.ro/media/b202/ipjh.pdf>
45. Pop, Ioan-Aurel, *Mărturii documentare privind Adunările Cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV-XV*, în *Revista de Istorie*, Tom 34, nr. 11, 1981, p. 2097-2110.
46. Pop, Ioan-Aurel, *Mărturii documentare privind nobilimea din Hațeg în conflictul dintre Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg*, p. 333-343, în <http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/48187/1/Pop%2B%2BAurel-Marturii%2Bdocumentare%2Bprivind%2Bnobilimea-1983-1984.pdf>.
47. Pop, Ioan-Aurel, *Noi comentarii asupra Diplomei Cavalerilor Ioaniți (1247) și a contextului emiterii sale*, p. 225-242, în <http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/48196/1/Pop%20Ioan%20Aurel-Noi%20comentarii%20asupra%20Diplomei-2008.pdf>
48. Pop, Ioan-Aurel, *Istoria și semnificația numelor de român/valah și România/Valahia – Discurs de recepție*, în www.acad.ro/discursuri_receptie/.../d0529-IAPop-DiscursReceptie.doc
49. Rădulescu, Alexandru, *Observații privind istoriografia Banatului medieval, o privire de ansamblu*, în *StiB*, XIX-XX, 1999, p. 65-100.
50. Rusu, Adrian Andrei în <http://www.cetati.medievistica.ro/cetati/Transilvania/A/Arad%20Vladimirescu/Arad.htm>
51. Rusu, Adrian Andrei, Hurezan, George Pascu, *Cetăți medievale din județul Arad*, Edit. Complexul Muzeal, Arad, 1999, p. 75-87 în

<http://www.cetatesoimos.ro/index.php?url=istoric>

52. Rusu, Adrian Andrei, *Donjoane din Transilvania*, în *Acta MN*, nr. XVII/1980, p. 177-197.
53. Rusu, Mircea, *Castrum, urbs, civitas. Cetăți și orașe transilvănene din secolele IX-XII*, în *Acta MN*, VIII/1971, p. 197-203.
54. Sulincean, Florin, *Istoria Bulciului*, în <http://bulciu.blogspot.com/>
55. Ștefan, Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în *Banatica*, p. 255-264, vol. V, Reșița, 1979.
56. Ștefan, Matei, *Aspecte ale evoluției arhitecturii de fortificații în Banat în perioada feudalismului timpuriu*, în *Studii de Istorie a Artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 103-123.
57. Theodor N. Trâpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în *StiB*, vol. I, Timișoara, 1969, p. 23-82.
58. Wenzel, Gusztáv, *Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez*, în *Történelmi Tár I*, Budapesta, 1884, p. 412-437.